

ARCHITECTUURLABORATORIUM

DE CAMPUS VAN DE UNIVERSITEIT TWENTE

PETER TIMMERMAN

Precies vijftig jaar geleden ging op landgoed Drienerlo nabij Enschede de schop in de grond voor de aanleg van de Technische Hogeschool Twente, tegenwoordig Universiteit Twente. De hoofdarchitecten Van Tijen en Van Embden ontwierpen een zakelijk en functioneel masterplan voor de campus van deze hogeschool. Terwijl zij hier aan bouwden, begon het te rommelen in de architectuurwereld. Jonge architecten vonden dit functionele bouwen saai en verschaald. Op Drienerlo kregen deze *angry young men* de kans om te experimenteren met hun nieuwe architectuur. Resultaat: een fascinerend architectuurlaboratorium waar twee stromingen uit de moderne Nederlandse architectuur elkaar ontmoeten.

Toen Willem van Tijen (1894–1974) gevraagd werd om een masterplan voor de Technische Hogeschool Twente te maken, aarzelde hij aanvankelijk. De omvang van deze opdracht was enorm: op een terrein van honderd hectare moesten in rap tempo diverse forse gebouwen neergezet worden. Van Tijen polste zijn collega Samuel van Embden (1904–2000) die net de Technische Hogeschool Eindhoven had gebouwd. Samen met Van Embden zou hij het wel aandurven. In 1962 stond het duo op het ongerepte landgoed Drienerlo gebogen over een grote stafkaart. De campus op Drienerlo moest in hun visie uitdrukkelijk een moderne vorm krijgen.

FUNCTIONALISME

De moderne vorm die Van Tijen en Van Embden op Drienerlo nastreefden wordt ook wel ‘functionalisme’ genoemd. In de functionalistische architectuur en stedenbouw ligt de nadruk op het praktisch functioneren. Een begrip als ‘schoonheid’ werd door deze architecten niet snel in de mond genomen; dat zou vanzelf wel volgen als een gebouw efficiënt functioneerde. Belangrijke inspiratiebronnen voor dit functionalisme vormden de Congrès Internationaux d’Architecture Moderne (C.I.A.M., 1928–1959) waar architecten als Gerrit Rietveld, Mies van der Rohe en Le Corbusier de moderne architectuur en stedenbouw uitdokterden. Tijdens het congres van Athene (1933) werd de ‘functionele stad’ gedefinieerd: ‘De belangrijkste grondslagen van de stedenbouw zijn: een juiste keuze voor de situering en de grootte van de aparte gebieden voor Werken, Wonen, Recreatie en Verkeer.’ Dit principe van functiescheiding werd door Van Tijen en Van Embden omarmd en op Drienerlo toegepast. De hoofdverkeersas, de Drienerlolaan, vormt de ruggegraat van de campus waar de diverse functies aan gekoppeld zijn. Rechts van deze laan bevinden zich de onderwijsgebouwen en laboratoria; links het woongebied. Op het midden van de campus, waar de Drienerlolaan eindigt, is een centrum voor recreatie. Om dit centrum ligt een waaier van sportvelden die het afschermt van de woongebieden. In een toelichting die Van Tijen en Van Embden schreven, herkennen we duidelijk het functionele denken: ‘Enige studentikoze uitbundigheid, die van tijd tot tijd in dit centrum zal heersen, dringt nauwelijks door tot de woongebieden, waar ieder de vrij-

heid en rust zal vinden, om zijn eigen tijdsindeling te volgen.’ Functiescheiding dus om de verschillende onderdelen – wonen, werken en recreëren – ongestoord te laten functioneren.

SCHEPEN IN HET GROEN

Van Tijen en Van Embden situeerden op het landgoed hoge gebouwen in het groen. Deze imposante gebouwen van minimaal tien bouwlagen staan op strategische locaties en steken boven

de bomen uit, zodat ze oriëntatie verschaffen op het soms onoverzichtelijke landgoed met z’n lanen en bosschages. Deze functionalistische architectuur oogt onafhankelijk en lijkt losgekoppeld van de omgeving. Door de oogbaren bezien lijken de gebouwen op grote oceaanstomers die voor anker liggen in het Drienerlose groen. Gebouw Hogekamp is hier een goed voorbeeld van. Vanuit de wijde omgeving is deze gigant te zien, zelfs vanaf de Usseler Es vijf kilometer ten zuiden van de campus. Wie het dek van dit gevaarte betreedt, ontwaart, naast vele schoorstenen, antennes en hekwerken, een fascinerend uitzicht op de groene zee van Twente. De detaillering van dit gebouw met de blauwe relingen versterkt het gevoel aan boord te zijn van een groot schip. Sowieso oogt het gebouw erg technisch. Bij Hogekamp loopt aan de buitenzijde over iedere verdieping een horizontale witte aircobuis. Deze geribbelde buizen komen samen in monumentale ‘schoorstenen’, die continu zoemen en lucht versen. Van Embden, de architect van dit gebouw, koos bewust voor deze machineesthetiek, omdat hij veel vertrouwen had in de mogelijkheden van techniek. Het meest in het oog springende detail wat dit betreft is het ketelhuis, onderin de toren. Hier prijken glimmende buizen, rode kranen en een grote ketel; alsof ze in een etage

staan. Van Embden had dit ook in de kelder kunnen verstoppen, maar hij koos er voor om de techniek te verheerlijken.

STRUCTURALISME

Terwijl onder toezicht van Van Tijen en Van Embden de campus volgens functionalistische principes werd ingericht, schreven de *angry young men* Aldo van Eyck, Jaap Bakema, Herman

HOGEKAMP (VAN EMBDEN CS.)

Hertzberger en Joop Hardy in het tijdschrift *Forum* venijnige artikelen waarin ze afrekenden met dit functionalisme: 'Architekten en stedenbouwers hebben zich deskundig bezig gehouden met het organiseren van het schriele.' De erbij geplaatste foto van een sip kijkend jongetje achter een hek op een kolossale galerijflat sprak boekdelen. De angry young men vonden dat het leven in functionalistische gebouwen saai en steriel is. De scheiding van functies was in hun ogen te ver doorgevoerd waardoor de levendigheid uit de gebouwen verdween. Ook de grootschaligheid van deze architectuur stuitte ze tegen de borst. Wie op een winderige dag voor de gevel van Hogekamp staat of zich binnenin in het gebouw opgezogen voelt door de lange gangen, begrijpt wat zij bedoelden.

Om een alternatief voor het functionalisme te vinden, ondernamen de angry young men in de jaren vijftig en zestig diverse expedities naar Afrika. Zij waren nieuwsgierig naar hoe 'primitieve volkeren' leefden en woonden. In plaats van zich door moderne techniek te laten inspireren, zoals Le Corbusier, gingen deze architecten op zoek naar de oorsprong van het wonen. Het abstracte begrip 'functie' maakte plaats voor concrete menselijke behoeftes als gezelligheid en geborgenheid. Als alternatief voor de grote zakelijke gebouwen ontwikkelden zij een architectuur die uit kleine 'structuren' was opgebouwd en knus aanvoelde. Deze structuren konden zich eindeloos herhalen en werden aan elkaar gekoppeld door middel van ontmoetingspleintjes. Op deze manier konden toch grote gebouwen gemaakt worden. Dit type architectuur wordt wel Nederlands structuralisme genoemd. Het beroemdste voorbeeld hiervan is het Burgerweeshuis (1960) te Amsterdam van Aldo van Eyck.

INGEGRAVEN EN VERGROEID

Op de UT-campus is het patiocomplex van Herman Haan een voortreffelijk voorbeeld van dit structuralisme. Haan liet zich voor deze studentenwoningen inspireren door zijn bezoek aan de holbewoners van de Matmata, een Berberstad in Zuid-Tunesië. Deze mensen wonen in een kurkdroog gebied; het is er zó droog dat er zelfs geen water is om van leem stenen te maken. De enige mogelijkheid voor een huis is het graven van een flink gat in de grond. Rondom een diepe binnenplaats worden diverse cellen uitgegraven voor een keuken, slaapvertrekken en opslagruimte. Op de binnenplaats is altijd een schaduwplek te vinden. Een hellingbaan voert naar het maaiveld. Haan was lyrisch over deze ingenieuze huisjes: 'Daar wordt dus geleefd op die binnenplaats; een prachtig hemelsblauw plafond van de oneindige hemel boven je.'

De studentenkamers in het patiocomplex vertonen gelijkenis met de cellen van de Matmata-holbewoners. De individuele studentenkamers zijn gegroepeerd rondom patio's en zijn uitsluitend via die binnenplaatsjes te bereiken. Door deze opzet ontstaat een heel sociale architectuur, waarbij de bewoners gemakkelijk contact met elkaar kunnen hebben. Het gehele complex ligt een halve meter verzonken ten opzichte van het maaiveld en is vervlochten met de omgeving, waardoor een gevoel van geborgenheid ontstaat. Dit is Haans antwoord op de onpersoonlijke functionalistische flats, waar de mensen boven elkaar gestapeld zijn en, in zijn optiek, vervreemden van hun omgeving. Het patiocomplex is opgebouwd uit diverse kleine patio's en één grote,

die op ingenieuze wijze aan elkaar geschakeld zijn. Vanuit de lucht oogt het geheel als een fractale figuur: een eenvoudig patroon dat zich op verschillende schaalniveaus herhaalt. De structuren meanderen vanwege hun kleinschaligheid met gemak om obstakels heen, zoals om de oude eik, die als het ware omarmd werd en midden op de grote patio kwam te staan.

Het contact met de omgeving was voor Haan essentieel. Overal opent het gebouw zich naar de natuur; zo zijn de patio's aan de boszijde half geopend richting het bos. Vanuit de patio's binnenin het complex is er prachtig zicht op de hemel en op de omringende bomenlanen. De bewoners ervaren de natuur ook als ze, via de patio, naar de gemeenschappelijke woonkeuken lopen. Met dit patiocomplex van Herman Haan zijn we in een andere wereld terechtgekomen; het is een gebouwd manifest dat in alles het tegendeel is van de functionalistische architectuur.

HET CONFLICT OP DRIENERLO

Het besluit van Van Tijen en Van Embden om de jongere generatie architecten op de campus uit te nodigen, pakte aanvankelijk heel positief uit. Zo was Van Tijen zeer te spreken over Piet Bloms verbouwing van een oude boerderij tot de eerste mensa. Ook het patiocomplex en de meisjeshuisvesting van Herman Haan en de personeelskantine van Joop van Stigt konden hem bekoren. De aan-

vankelijke vreugde was echter geen lang leven beschoren. Al snel ontspon zich een verhitte discussie rondom het centrum van de campus, waarbij de oude garde lijnrecht tegenover de jongere generatie kwam te staan. Van Tijen en Van Embden wilden een tweepolig centrum met een monumentale dubbelbaans verkeersweg er dwars doorheen. De angry young men zagen dit niet zitten. Piet Blom ontwierp als reactie een tamelijk massief centrumplan dat de weg blokkeerde. In de ogen van Van Tijen en Van Embden was dit plan een 'stedelijke muur' die de ruimtelijkheid van de campus volledig teniet zou doen. Van Tijen kon het slappe compromis waartoe uiteindelijk werd besloten niet aanzien en gaf zijn opdracht resoluut aan het College van Bestuur terug. Kort daarna verliet ook Van Embden gedesillusioneerd het strijdtoneel; hij vond dat het centrum op een 'rangeerterrein' leek. Ook al liep de bouw van de campus voor Van Tijen en Van Embden op een teleurstelling uit, hun ruimdenkendheid om een jongere generatie uit te nodigen voor architectonische experimenten, droeg er beslist aan bij dat de campus een meer divers gezicht heeft gekregen. Op Drienerlo is in grote lijnen een strakke C.I.A.M.-studiestad gerealiseerd, voorzien van functiescheiding en hoge gebouwen in het groen. Het fascinerende van het terrein is echter dat deze tamelijk serieuze architectuur door de speelse gebouwen van de angry young men becommentarieerd wordt.

PATIOCOMPLEX (HAAN)

FOTO'S: PETER TIMMERMAN

Ir. P. Timmerman is publicist, architectuurfotograaf en hoofd van het Studium Generale van de Universiteit Twente. Op de hartpagina's zijn foto's van hem te zien. Recent verscheen zijn boek Architectuur met een grote A dat aan de hand van zeven architectonische thema's de architectuur van de UT-campus behandelt. Het boek is te bekijken en te bestellen via www.groteA.nl.